

OM HET BOEK

Cultuurhistorische
bespiegelingen over
boeken en mensen

W.N. du Rieu en de bibliotheek van oom Luzac

ANDRÉ BOUWMAN

Het moet druk zijn geweest op het Leidse Rapenburg, die derde junidag in 1872. In het statige pand op nummer 122, niet ver van het natuurkundig laboratorium, gingen mensen af en aan om een bod uit te brengen op werken uit de bibliotheek van wijlen Lodewijk Caspar Luzac. De boeken werden zagezegd ‘aan huis’ geveild door de gebroeders Van der Hoek en Frederik Muller, boekverkopers uit Leiden en Amsterdam. Gezamenlijk hadden ze een omvangrijke veilingcatalogus opgesteld en gepubliceerd: *Catalogue de la très-belle Bibliothèque formée et délaissée par Mr. Louis Caspar Luzac [...]* (*Droit publique, histoire et littérature Française et Hollandaise, classiques Grecs et Latins, livres curieux, portraits, tableaux anciens*).¹ Luzac was overigens al ruim elf jaar eerder overleden, in 1861. Maar zijn weduwe Sara Cornelia Petronella du Rieu had geen afstand kunnen doen van de bibliotheek van haar echtgenoot, opgesteld in drie grote kamers, waar zijn geest nog aanwezig leek te zijn. Tot haar dood in december 1871 wist zij zich omringd door de boeken die Luzac als zijn kinderen was gaan beschouwen (hun huwelijk was kinderloos gebleven):

Mais pour le reste la collection resta intacte dans les cabinets spacieux et paisibles, où l'esprit du défunt sembla plâner encore. Madame Luzac ne put se résoudre à voir se vider les rayons de la bibliothèque, témoins silencieux de tant de jouissances littéraires; elle ne voulut vendre les livres, qui avaient tenu lieu d'enfants à son mari.

Het citaat is ontleend aan de ‘Notice biographique’ waarmee de veilingcatalogus opent. Ze bevat tal van treffende details over Luzac en zijn familie. Zo stelde hij zijn bibliotheek ruimhartig open, niet alleen voor geleerden uit binnen- en buitenland maar ook voor de professoren en studenten van de Leidse universiteit, waarvan hij twintig jaar lang een der curatoren was. Hij was intensief met de inhoud van de boeken bezig, voorzag ze van annotaties, maar was ook gesteld op hun uiterlijk en liet ze graag fraai inbinden. Ook het motto tegenover de ‘Notice’ is welgekozen, afkomstig uit een van Luzacs favoriete kranten (nr. 2786 in de veilingcatalogus):

Mes livres! O mes amis, mes confidans! Ils sont ma force et ma gloire! Enfants que j'ai choisis! Absens je les pleure, et je les salue à mon retour ... Et quand tout sera fini pour moi, ô mes livres! vous serez les témoins de ma vie et de mon labeur! Vous attesterez

aux survivans, si ma vie était tranquille et si mon travail était honête! (Jules Janin, *Journal des débats*, 5.4.1858).

De persoonlijke, haast tedere stijl van deze inleiding is bijzonder voor het genre van veilingcatalogi, waarin het droge bibliografische proza vol afkortingen overheerst. Maar de tien pagina's waren dan ook geschreven door een volle neef van Luzac, W.N. du Rieu, over wie later meer.

Luzac en zijn bibliotheek

Caspar Lodewijk Luzac (1786-1861) stamde uit een protestantse familie die na de herroeping van het Edict van Nantes (1685) Frankrijk was ontvlucht en zich in Leiden had gevestigd (Afb. 1). Zijn vader Etienne publiceerde er samen met diens broer Jean de internationaal vermaarde *Gazette de Leide*.² Luzac werd vernoemd naar zijn grootvader van moederszijde: Lodewijk Caspar Valckenaer, de beroemde graecist. Zijn oom Jean Luzac was na Valckenaer in Leiden hoogleraar Grieks en vaderlandse geschiedenis – tot zijn onfortuinlijke dood bij de Leidse kruitramp van 1807. De jonge Luzac studeerde rechten in Leiden. Na zijn promotie in 1810 vergezelde hij als secretaris zijn oom Johan Valckenaer, jurist en patriottenleider, op een diplomatieke missie naar Parijs. Doel was om Napoleon ervan te weerhouden om het koninkrijk Holland in te lijven bij het Franse keizerrijk – hetgeen toch gebeurde. Teruggekeerd naar Leiden, was Luzac werkzaam als advocaat en rechter tot hij in 1828 gekozen werd in de Tweede Kamer, waar hij als liberaal oppositie voerde tegen de politiek van de koningen Willem I en Willem II en ijverde voor de scheiding met België en parlementaire verantwoordelijkheid. In 1844 steunde hij als een van de 'negenmannen' het voorstel tot grondwetsherziening, dat toen nog werd afgewezen door het parlement. Vier jaar en een Europese revolutie later was hij lid van Thorbeckes grondwetscommissie. Maar als minister in het kabinet-De Kempnaer/Donker Curtius raakte hij spoedig overspannen en trok zich medio 1848 uit alle politieke ambten terug.

Luzac was welgesteld. Zo kocht hij in 1835 voor 31.000 gulden het buiten Oud-Poelgeest, dat hij tot 1850 aanhield.³ Hij kon het zich dus permitteren om geld in zijn bibliotheek te steken. Hij was in het bezit gekomen van de schriftelijke nalatenschap van zijn grootvader Valckenaer, hij kocht de autografenverzameling van de Parijse predikant Paul Henri Marron, die hij flink uitbreidde, en collectioneerde honderden pamfletten en duizenden boeken. Simon Vissering, die Thorbecke in Leiden als hoogleraar staatkunde opgevolgd was, getuigde na Luzacs dood in *De Gids*:

Weinige bijzondere boekverzamelingen worden er tegenwoordig gevonden, die met deze zouden kunnen wedijveren in uitgebreidheid; geene misschien, die haar op zijde

² Biografica: zie noot 1 en via: <<http://www.biografischportaal.nl/persoon/18536164>>.

³ Zie F. Lugt, *Oud-Poelgeest. Van middeleeuws kasteel tot rustpunt in de Randstad* (Oegstgeest, 2014), p. 72.

Afb. 1 J.H. Hoffmeister, *Portret van L.C. Luzac*. Prent. Universiteitsbibliotheek Leiden, BN 892.

streeft in innerlijke waarde [...] En hij had zijne boeken niet alleen lief met de ingenomenheid van eenen verzamelaar, wien het genoeg is als hij zijne oogen met welgevallen over de fraai gevulde kasten mag laten gaan. Hij kende zijne boeken, want hij leefde dagelijks met en in hen. Hij wist niet alleen zonder aarzelen elk bandje op zijne plaats te vinden; hij wist u ook te vertellen, wat er in stond. Stuk voor stuk haast had hij ze voor zich zelve geëxcerpeerd, gerecenseerd, gecommuniëerd.⁴

Luzacs *très-belle Bibliothèque* werd dan begin juni 1872 eindelijk geveild. De catalogus telt ruim 240 pagina's met bijna 5.000 beschrijvingen verdeeld over negen rubrieken: 1. Ouvrages encyclopédiques (1-308). - 2. Beaux arts, sciences, varia (309-370). - 3. Théologie (371-709). - 4. Jurisprudence (710-980). - 5. Droit public (981-1568). - 6. Histoire (1569-3383). - 7. Belles-lettres (3384-4387). - 8. Livres curieux, emblèmes etc. (4388-4569). - 9. Livres à gravures, planches, portraits (4570-4616).

De varia waarmee de negende afdeling besluit, verschaffen ons indirect een blik op de inrichting van Luzacs bibliotheek. Aan de muren hingen ruim veertig ingelijste portretten en er stonden elf bustes opgesteld, vermoedelijk in de 'kunstkast'. Afgebeeld zijn Leidse hoogleraren, Franse literatoren, Amerikaanse staatslieden, koning Willem I, II en III, en in viervoud: Willem Bilderdijk. Luzac bewonderde de dichter,

4 *De Gids*, 25 (1861), pp. 289-300; citaat op p. 292.

met wie hij via zijn oom Johan Valckenaer bevriend was geraakt en die hij had geholpen met financiële adviezen. Naast twee ingelijste portretten en twee bustes, bezat Luzac zo'n honderd drukken van Bilderdijk (4178-4271) en enkele curiosa: een lessenaar met inktkoker en vouwbeen en een wandelstok, beide 'dagelijks gebruikt' (4272-4273). Luzac had zijn bibliotheek opgesteld in 22 boekenkasten en een aantal boekenrekken, verdeeld over drie kamers. Hij had diverse loketkasten in gebruik, een mahoniehouten cylinderschrijftafel, schrijflessenaars, een tafel met opslaande lessenaar en lade. In combinatie met de vier bibliotheekladders en een bibliotheektrap vermeld op pagina 241 rijst voor mijn geestesoog de bibliotheek op zoals afgebeeld op het bekende schilderij 'Der Bücherwurm' van Carl Spitzweg (1850): een iets slankere versie van Luzac, staand op een hoge trap en jonglerend met vier boeken die hij alle (bijna) tegelijk wil raadplegen.

De autografen en manuscripten van Luzac waren buiten de juniverkoop gebleven. De boekhandelaars Van der Hoek en Frederik Muller beschreven ze in een aparte catalogus en veilden ze een half jaar later, op 20 december 1872 in Amsterdam. De *Catalogue de la collection précieuse d'autographes, de quelques manuscrits historiques, albums, etc., délaissée par Mr. Louis Caspar Luzac* bevat ruim 900 nummers in drie afdelingen: 1. Manuscrits et albums (1-46). - 2. Collections d'autographes (47-183). - 3. Autographes, onderverdeeld in: Princes (184-274), Personnes privées (275-891), Signatures autographes (892-935).⁵

Du Rieu in een dubbelrol

We keren nu terug naar Willem Nicolaas du Rieu (1829-1896), de neef die Luzacs passie voor boeken en bibliotheken deelde (Plaat XXII in het kleurkatern).⁶ Na zijn studie en promotie in Leiden had hij tijdens een *grand tour* van enkele jaren vele Franse en Italiaanse bibliotheken en musea bezocht. Terug in Leiden was Du Rieu als secretaris en bibliothecaris betrokken bij de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde, later ook bij de Bibliothèque Wallonne. In 1862 begon zijn carrière bij de Leidse universiteitsbibliotheek, aanvankelijk nog in bescheiden posities als catalogisant en amanuensis. Maar in 1866 werd hij er aangesteld als conservator westerse handschriften (de eerste) en veertien jaar later, in 1880, als haar bibliothecaris.

Voor de universiteitsbibliotheek kocht conservator Du Rieu in 1872 op de juniveiling voor 35 gulden Luzacs aantekeningen op de Grondwetontwerpen van 1814 en 1815 en de Grondwet van 1840, in twee banden (nr. 1276, thans BPL 976). En op de decemberveiling verwierf hij voor 40 gulden enkele nummers (117, 312, 382, 462, 570, 571, 855) met brieven aan de redacteurs van de *Gazette de Leyde* (thans BPL 1008). Nadere inspectie van het handschriftenjournaal en het bibliotheekarchief leert dat er naast een

⁵ Universiteitsbibliotheek Leiden, 752 E 43. Digitale versie via Google Books.

⁶ Biografica via: <<http://www.biografischportaal.nl/persoon/70923300>>.

aankoop van circa 200 drukken vooral heel veel uit Luzacs bibliotheek is geschonken of gelegateerd.⁷

Al in 1861 schonk Luzacs weduwe de schriftelijke nalatenschap van Lodewijk Caspar Valckenaer: ruim 250 nummers correspondentie, wetenschappelijke aantekeningen, uittreksels en verhandelingen, voornamelijk over Griekse filologie, aantekeningen voor colleges, collegedictaten, en epistolaria van enkele andere Leidse hoogleraren, onder wie Perizonius en Ruhnkenius (BPL 336-591); bovendien ruim honderd door Valckenaer geannoteerde drukken. Tien jaar later, na haar overlijden, bleek de weduwe Luzac de bibliotheek te hebben bedacht met een grote collectie pamfletten, 1512-1860 (77 portefeuilles), politieke traktaten, 1598-1749 (22 delen), rechtsgeleerde, politieke en geschiedkundige stukken, 1743-1828 (16 delen), staatkundige tijdschriften, 1758-1838 (13 delen), traktaten, 1778-1794 (11 delen) en politieke stukken, 1779-1802 (9 delen). Al dit drukwerk is buiten de veiling gehouden, en hetzelfde geldt voor een serie eigenhandige collegedictaten uit Luzacs Leidse studietijd, blijkens het handschriftenjournaal geschonken door de Erven Luzac en in juni 1872 officieel overhandigd aan de bibliotheek (BPL 977-995).⁸

Het lijkt er sterk op dat Du Rieu hier in een dubbelrol actief is geweest: tegelijk schenker én ontvanger. Het huwelijk van oom en tante Luzac was immers kinderloos gebleven en Du Rieu was dus een van de erfgenamen. Gezien zijn affiniteit met boeken en bibliotheek is het heel goed mogelijk dat hij al in 1861 zijn tante Sara als adviseur terzijde heeft gestaan, toen deze de schriftelijke nalatenschap van L.C. Valckenaer aan de bibliotheek schonk. Heeft deze gebeurtenis misschien zelfs de weg gebaad voor Du Rieus aanstelling bij de bibliotheek in 1862? Dat blijft speculeren.

Hoe dan ook, we zien Du Rieu nog op diverse andere momenten onderdelen uit Luzacs bibliotheek wegschenken. In 1873 bedankt de bibliothecaris van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde H.C. Rogge in zijn jaarverslag voor kleine en grote boekgeschenken, in het bijzonder voor 'eene verzameling werken van en over Bilderdijk uit de bibliotheek van wijlen Mr. L.C. Luzac, die wij aan Dr. Du Rieu te danken hebben.'⁹ Het blijkt om zo'n honderd titels te gaan (en ook nog titels van andere auteurs), die terug te vinden zijn in de catalogus van de juniveiling en toen onverkocht waren gebleven, zo mogen we aannemen. In 1877 schenken de Erven Luzac (lees: Du Rieu) aan de universiteitsbibliotheek de nalatenschap van Johan Valckenaer: correspondentie;

7 Zie voor het volgende: *Journaal van de handschriften: Bibliotheca Publica Latina*, Universiteitsbibliotheek Leiden, DOUSA 80 1504-06. Digitale versie: <<https://digitalcollections.universiteitleiden.nl/view/item/490467>>. In het archief van de universiteitsbibliotheek (BA1) berusten Luzacs pamflettencatalogi (C 34-C 39 en L 15). Voor de naar schatting 200 drukken verworven op de veiling-Luzac dankzij 'eene ruime buitengewone toelage uit het Academisch Fonds', aldus W.G. Pluygers in het jaarverslag over 1871/1872 (H14) zie de lijst der nieuw ingekomen boekwerken, 1872-1873 (J 35). Digitale inventaris BA1 (collection guide ubl100): <<https://digitalcollections.universiteitleiden.nl/view/item/1887444>>.

8 'Dono data sunt ab heredibus L.C. Luzac' (genoteerd onder BPL 995).

9 *Jaarboek van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde*, 1873, citaat op p. 29, aanwinstenlijst op p. 33-71. Digitale versie via de Digitale Bibliotheek voor de Nederlandse Letteren (DBNL).

persoonlijke stukken; stukken betreffende familieleden, de patriotse vluchtelingengemeenschap in Noord-Frankrijk, politieke zaken, zijn gezantschappen en advocatenpraktijk (BPL 1026-1043).

Deze schenkingsgeschiedenis eindigt in 1896, als Du Rieu zelf komt te overlijden. Zijn weduwe schenkt dan nog een laatste deel uit de Luzac-erfenis, door haar man buiten de veilingen gehouden (BPL 1560-1572). Begrijpelijk, want het betreft vooral persoonlijke stukken van Luzac: zijn doctorsbul uit 1810; een dankbetuiging van de stad Leiden voor betoonde hulp bij de kruitramp van 1807 (details ontbreken helaas) en heel veel correspondentie. Er zijn ruim 2000 brieven aan Luzac (de helft afkomstig van de hoogleraren J. Bake en C.J. van Assen, levenslange vrienden), daarnaast 570 brieven van Luzac aan Van Assen, na diens dood geretourneerd aan de afzender. Apart bewaard zijn de brieven ontvangen in 1848, het jaar dat voor Luzac zowel politiek hoogtepunt als persoonlijk dieptepunt moet zijn geweest. Het handschriftenjournaal vermeldt bij deze 13 nummers telkens: 'Post mortem G.N. du Rieu v.d. bibliothecae donavit vidua mense Aprilis 1897'.¹⁰ Ongetwijfeld zal de weduwe Du Rieu niet op eigen initiatief gehandeld hebben, en kunnen we ook achter deze overdracht de hand of liever het gul kloppende hart van Du Rieu zelf vermoeden: erfgenaam én bibliothecaris.

10 Vertaling: 'Na de dood van de zeergeleerde heer G.N. du Rieu geschonken door de weduwe in de maand april 1897'.

Geleerden op een buitenplaats in Heemstede, drukkers in Nagasaki, een uitgever in Leiden, een recensente van katholieke jeugdboeken, boekhandelaren in zeventiende-eeuws Mexico, een verzamelaar in Groningen: ze komen allemaal voor in deze bundel. In ruim vijftig bijdragen maken we kennis met auteurs, lezers, drukkers, uitgevers, verzamelaars, binders en bibliothecarissen, recensenten en zelfs een moordenaar. Of het nu gaat over productie, handel, distributie of het gebruik van boeken, mensen zijn op allerlei manieren betrokken bij de geschiedenis van een boek.

Met de aandacht voor mensen is deze bundel ook een afspiegeling van de boekwetenschap in Nederland anno 2020: gevarieerd en verbonden met allerlei andere terreinen van cultuurhistorisch onderzoek als literatuur, kunst, religie en wetenschapsgeschiedenis. Boeken staan steeds centraal, maar het zijn de mensen eromheen die het boek betekenisvol maken. De artikelen beslaan vele eeuwen en strekken zich uit over bijna alle werelddelen, maar wel met een prominente plaats voor de Lage Landen en de Vroegmoderne Tijd.

Om het boek verschijnt ter gelegenheid van het afscheid van Paul Hoftijzer als hoogleraar Boekgeschiedenis aan de Universiteit van Leiden.

OM HET BOEK

